

Damian Włodzimierz Makuch

**Wokół pojęcia fantazji.
Młodzi pozytywiści wobec polskiego idealizmu „południa XIX wieku”
Streszczenie**

Celem rozprawy doktorskiej jest rekonstrukcja znaczenia pojęcia fantazji na podstawie tekstów teoretycznych myślicieli związanych z polskim idealizmem. W ten sposób autor pracy próbuje pokazać wielowymiarową przestrzeń idei „południa XIX wieku”, za które uznaje okres od połowy lat czterdziestych do połowy lat siedemdziesiątych, ze szczególnym zwróceniem uwagi na przemiany modelu człowieka dokonujące się w tym czasie. Szerzej nieznaną kategorią periodyzacyjną i metodologią zaczerpniętą z historii pojęć mają na celu „rzucenie światła” na centrum dziewiętnastowieczności, zwykle pomijane w praktyce badawczej.

Podobne podejście uzupełnienia i redefiniuje dotychczasowe ustalenia dotyczące tzw. przełomu pozytywistycznego. Jak się okazuje, kształtowanie świadomości intelektualnej „młodych” można rozpatrywać także w odniesieniu do nieznanymi kręgów recepcji i wpływów: idealistycznej filozofii narodowej, (po)idealistycznej działalności naukowej niektórych profesorów Szkoły Głównej oraz środowiska skupionego wokół Oddziału Chorób Umysłowych, Nerwowych i Psychiatrii Sądowej. Takie ujęcie „przełomu” pozytywistycznego udowadnia, że sytuowanie wczesnych rozważań „młodych” w kontekście filozofii zachodniej lub literatury romantycznej należy uznać za niewystarczające.

Praca składa się z trzech części, zatytułowanych kolejno: *Mistrzowie*, *Nauczyciele* i *Wychowawcy*, uporządkowanych następnie według konkretnych sylwetek twórczych: (odpowiednio: Bronisława Trentowskiego, Karola Libelta, Józefa Kremera; Aleksandra Tyszyńskiego, Henryka Struvego, Wiktora Szokalskiego; Elizy Orzeszkowej, Piotra Chmielowskiego, Juliana Ochorowicza). Każda z części została poprzedzona teoretycznym i historycznym wstępem, w którym autor przedstawia specyfikę danej grupy. W podsumowaniach kolejnych części opisano model cech semantycznych fantazji, definicję tejże oraz modelowy opis człowieka.

Na podstawie przeprowadzonych analiz można stwierdzić, że zależność „młodych” od idealizmu filozofów narodowych była znacznie większa niż dotąd przypuszczano. Oddziaływanie to widać przede wszystkim na poziomie języka teoretycznego, co autor przedstawia na przykładzie przeobrażeń znaczenia fantazji.

Dla idealistów fantazja to świadomy i twórczy sposób poznawania rzeczywistości,

dzięki któremu człowiek odkrywa w świecie wymiar boski albo spirytualizuje własną duszą przedmiotowy świat materialny. Fantazja w procesie twórczym odpowiada za szeroko rozumiane kształtowanie treści dzieła sztuki, a jej rolą jest uprzystępnianie artyście i odbiorcy pierwiastka idealnego.

Pod wpływem wielu czynników (filozoficznych, politycznych i naukowych) pojęcie stopniowo zmienia swoje znaczenie i nacechowanie, co pokazują już teksty profesorów Szkoły Głównej, w których coraz częściej fantazjowanie zrównuje się z gwałtowną czynnością psychiczną, wartościowaną ambiwalentnie. Z kolei dla „młodych” fantazja to automatyczny proces kojarzenia się wyobrażeń. Pojęcia używa się po to, żeby nazwać grupę najbardziej typowych operacji zachodzących pomiędzy asocjacjami. Zależnie od stopnia uświadomienia toku skojarzeń fantazjowanie może przyjmować formę różnych fenomenów: od szaleństwa i marzycielstwa aż do określonego rodzaju twórczości. „Młodzi” do połowy lat siedemdziesiątych wartościują pojęcie zdecydowanie negatywnie.

Zmiany znaczenia fantazji można zrozumieć w kontekście szeroko rozumianej antropologii. Formowanie się podmiotu pozytywistycznego rozpatrywane w świetle programów południa XIX wieku pokazuje, że jego antynomie wynikają z próby porzucenia wyjaśnień metafizycznych z powodu: rozwoju metodologii naukowej, próby odzyskania historycznej i politycznej samodzielności, a także chęci narzucenia pewnego programu wychowawczego, nazywanego (za Grażyną Borkowską) samoograniczeniem. W wielu tych aspektach podmiot pozytywistyczny okazuje się konstruktem dialektycznym, tak jak jego idealistyczny i (po)idealistyczny poprzednik.

Dariusz Meluch